

151. évfolyam (2017) | 6. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata
Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
151. évfolyam 2017. 6. szám

Szerkesztőbizottság:

Vojtech Dangl, Robert John Weston Evans, Fodor Pál, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Kövér György, Orosz István,
Pál Judit, Pálffy Géza, Rainer M. János, Romsics Ignác, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Olvasószerkesztő:
Somogyi Gréta

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötetzet: Prime Rate
www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

A KIEGYEZÉS 150 ÉV MÚLTÁN – JELKÉPEK, CEREMÓNIÁK ÉS EMLÉKEZETEK

<i>Cieger András</i> : Bevezető	1197
<i>Manhercz Orsolya</i> : Trónbeszéd korona nélkül?	1199
<i>M. Lovas Krisztina</i> : Ki mire emlékezett március 15-én a dualizmus korában? Az ünnepségek alakulása az aktuális politikai konfliktusok tükrében.....	1223
<i>Cieger András</i> : Deák Ferenc írásban és képben. Miként ábrázolható a kiegyezés?	1247
<i>Miru György</i> : A nemzet emlékezik, Kossuth emlékeztet, születésének 80. évfordulóján	1269

TANULMÁNYOK

<i>Bollók Ádám</i> : A <i>De administrando imperio</i> és keletkezésének kora az újabb kutatások tükrében	1291
<i>Dénes Iván Zoltán</i> : Az igazolási eljárástól a nyugdíjazásig. Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről (1919–1924)	1333

MŰHELY

<i>László Andor</i> : A kiegyezés történeti párhuzamai a kortárs historiográfiában. A kiegyezés történeti mintázata	1363
--	------

KRÓNIKA

<i>Balogh Ádám</i> : Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából. Nemzetközi konferencia. Budapest, 2017. szeptember 26.	1381
<i>Incze János</i> : Konferencia Fügedi Erik (1916–1992) születésének 100. évfordulóján	1387
<i>Horváth Terézia</i> – <i>Kanász Viktor</i> : Emlékkonferencia Borsa Iván (1917–2006) születésének centenáriumán.....	1393

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Christian Steppan</i> : Aktuere am Fremden Hof. Herrscherrepräsentation und politische Kommunikation kaiserlicher Gesandter am russischen Hof (1720–1730) (<i>Kökényesi Zsolt</i>)	1397
Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein. Band 7. (<i>Deák Ágnes</i>)	1400
<i>Csunderlik Péter</i> : Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908–1919) (<i>Kerepeszki Róbert</i>)	1403
Sallay Gergely – Törös István (szerk.): A Nagy Háború öröksége (<i>Prohászka László</i>)	1406
ifj. Bertényi Iván – Boka László – Katona Anikó (szerk.): Propaganda – politika, hétköznapi élet és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban (<i>Kincses Katalin Mária</i>)	1407
Kolontári Attila – Seres Attila (szerk.): A Komintern „védőszárnyai” alatt. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás börtönéveiről 1925–1940. (<i>Hornyák Árpád</i>)	1410
<i>Széchenyi Ágnes</i> : Pályaképek. Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból (<i>Pritz Pál</i>)	1413
A szuezi válság és Magyarország – 1956 (<i>Gecsényi Lajos</i>)	1416
<i>Pritz Pál</i> : A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág – Újabb tanulmányok (<i>Eöry Áron</i>)	1419
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	1423

MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM – AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

Nemzetközi konferencia. Budapest, 2017. szeptember 26.

Százötven év telt el az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés óta. Érdekes még vitákat folytatni és értelmezni a 21. században e kompromisszumot? Hogyan értékelték a megállapodást a kortársak, és milyen tartalmat hordoz napjainkban? Mik a vitás kérdések, és melyek az ellentétes vélemények? A történettudomány elismert hazai és nemzetközi kutatói gyűltek össze 2017. szeptember 26-án az Országház Felsőházi termében, hogy megvitassák, válaszokat keressenek a kiegyezés körüli történelmi kérdésekre. A tudományos konferenciát a Magyar Történelmi Társulat, az Országgyűlés Hivatalának Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága, valamint a Veritas Történetkutató Intézet szervezte.

A nyitóbeszédet Hermann Róbert, a Magyar Történelmi Társulat elnöke tartotta, aki az 1867. évet a magyar történelem, illetve történetírás egyik legfontosabb dátumaként tartja számon. Nem csupán a kiegyezés éve miatt, hanem a Magyar Történelmi Társulat alapításának okán is. A Társulat a szakszerű történettudomány megeremtését, az ismeretek terjesztését tűzte ki célul, s ekkor indul útjára az idén 151. évfolyamát megjelentető *Századok* folyóirat is. Hermann szerint a kiegyezés körüli politikai és történetírói viták, amelyek bizonyos történelmi periódusokban (például az 1920-as éveket követően) fellángoltak, nem a megállapodás létrejötte és tartalma, hanem annak végeredménye miatt bontakoztak ki. Számos hasonló „békekötésre” került sor a magyar történelem során, mégsem volt akkora visszhangjuk és vitatottságuk, mint az 1867. évi kiegyezésnek. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a békekötésre a legtöbb esetben a konfliktusok vége után közvetlenül került sor, míg az 1867-es kompromisszum egy tizenhét évvel korábbi esemény, az 1848–49-es szabadságharc elhúzódtott rendezéseként értelmezhető, amely rendkívüli társadalmi, politikai feszültséget generált. A megnyitó beszéd egyik legfontosabb üzenete, hogy egy folyamatnak a kezdőpontjából nem feltétlenül következik annak végeredménye. Hermann Róbert úgy vélte, „a későbbi nemzedékek felelőssége az, hogy mit tud kezdeni azzal a helyzettel vagy állapottal, amit az elődei ráhagynak”.

Ifj. Bertényi Iván, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese az előadásában két kérdést járt körül: Van-e okunk ünnepelni a kiegyezést? Vannak-e máig érvényben lévő, jelenlegi életünket pozitív

értelemben meghatározó rendelkezései, mint 1848 esetében az állampolgárok jogegyenlőségén alapuló „modern” és szabad nemzeti közösség? Véleménye szerint nincsenek, mert az 1867-es politikai kompromisszum olyan államjogi alkuként értelmezhető, amely a Magyar Királyság helyét egy ma már nem létező államalakulat, a Habsburg Birodalom keretei között jelölte ki. Ezt követően taglalta, hogy a Monarchia 1918-ban bekövetkezett bukása megnyílt a kiegyezéshez, és egyenesen következett-e az 1867-es kompromisszumból? Lehetett-e sejteni már akkor is, hogy a Habsburgokkal kötött alku rosszul ér véget? A 20. századi magyar történelem egyik legfontosabb eseményével (tudniillik az első világháborút lezáró békével) számos történész és politikai gondolkodó foglalkozott, akik más-más módon ítélték meg azt. Az előadó a kiegyezésről való gondolkodásunkban három meghatározó szerepet játszó személyiség – Szekfü Gyula, Németh László és Bibó István – elméletének komparatív összevetése mellett döntött. Bertényi Kossuth Lajos meghatározó nézeteit is ismertette a kiegyezésről. Kiemelte az 1867 májusában írt úgynevezett Cassandra-levél jelentőségét, mely szerint a Habsburgok birodalma halálra van ítélve, és ha a magyarok velük szövetkeznek, akkor egy elnyomó rendszer működéséhez járulnak hozzá.

Lothar Höbelt, a Bécsi Egyetem professzora az osztrák–magyar kiegyezés kérdéseit Lajrán túli szemszögből vizsgálta. Felhívta a figyelmet arra, hogy a kiegyezés alapjain már a königgrätzi csatát megelőzően is dolgoztak. Ennek eredményeként pedig – az örökös tartományoktól némiképp eltérően – az abszolutizmus kevésbé juthatott érvényre a Magyar Királyságban. Ausztriából nézve a magyarországi megyerendszer és az országgyűlés lehetővé tette, hogy a magyarok kontrollt gyakoroljanak az adók és a hadsereg ügyében. Beszért az úgynevezett közös ügyekről (hadügy, külügy, pénzügy), illetve arról, hogy ezekkel kapcsolatban Ferenc József ragaszkodott egyes döntési jogkörökhöz, amelyeket magának kívánt fenntartani. Fontos jelenséggént ragadta meg a felek közötti kölcsönös bizalmatlanságot, és az ambivalenciát a nemzetiségeken belül. Höbelt szerint az első világháborúig nem voltak egységesek a nemzeti autonómiával kapcsolatos elszakadási törekvések, és magukon a nemzetiségeken belül is ellentétek húzódtak, amelyek megosztották ezeket a mozgalmakat.

Željko Holjevac történész, a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja a horvát elképzeléseket ismertette, egyfajta birodalmi modernizációként értelmezve a kiegyezést. Hangsúlyozta, hogy a kiegyezés fogalmát Horvátországban az 1867. évi osztrák–magyar szerződés megkötésére alkalmazták, az 1868. évi magyar–horvát szerződéssel kapcsolatban inkább a megegyezés, a kiegyenlítés és a kompromisszum definíciókkal találkozhatunk.

A magyar–horvát megállapodás egy sokszorosan összetett állam létrejöttét eredményezte, amelynek akadtak heves bírálói mind az osztrák, mind a horvát és magyar oldalról egyaránt. Elmondható azonban, hogy a horvátokkal ellentétben más nemzetiségekkel nem került sor ilyenfajta megállapodásra, és az előadó szerint ebben kiemelt szerepe volt Ferenc Józsefnek.

Dobszay Tamás, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense az 1861-es elképzelések és az 1867-es kiegyezés viszonyát vizsgálta előadásában. Egy olyan részkérdést, amely ez idáig elkerülte a figyelmet, vagyis a „meg nem valósult kiegyezéseket” ismertette. 1861-ben egy kiegyezési kísérletre került sor, amely azonban nem a kölcsönösség elvén alapult. Dobszay Tamás szerint az uralkodó minél kevesebb alkotmányos engedménnyel, az osztrák politika pedig a birodalmi egység kikényszerítésével akarta a rendezést. A hazai törekvések alapját az 1848-ban létrejött alkotmányos rendszer képezte, de a magyar közvélemény megosztott volt a tekintetben, hogy mit értsen a helyreállítandó 48' programja alatt. 1861-es álláspontjában Deák Ferenc már kitért néhány engedményre, ugyanis tudta, hogy a megállapodás segítheti Magyarország alkotmányossági küzdelmeit. 1865-re a magyar és az osztrák politikai körök, valamint Ferenc József egyaránt eljutott a kiegyezés gondolatáig, s ekkor már nem a megegyezés volt a viták tárgya, hanem a kiegyezés pontos feltételei és formája.

Hermann Róbert a magyar emigráció 1850–1867 közötti terveit ismertette Magyarország és szomszédainak jövőjére vonatkozóan. Előadásában a Kossuth-emigráció által kidolgozott alternatívák tervezeteit vette górcső alá a nemzetiiségeket és a szomszédos országokat érintően, valamint az 1867-es országgyűlés ellenajánlataként értelmezte a kossuthi lehetőségeket. Az előadás egyik alapvető kérdése az volt, hogy mennyire lehettek elfogadhatóak és működőképeseek ezek az alternatívák? Emigrációs levelezésének fontos momentumait bemutatva végül arra a következtetésre jutott, hogy Kossuth külpolitikai paradigmaváltáson ment át (Gergely András megállapítására utalva), mert a politikus gondolkodásában egyre érezhetőbbé vált a gondolat, hogy Magyarország jövője a szomszéd nemzetekkel, illetve a nemzetiségekkel való megállapodás mellett képzelhető el. Kossuth alternatívája azonban Hermann szerint nem volt a nagyhatalmi érdekekkel összeegyeztethető, ráadásul a szomszédos nemzetek nem kívántak együttműködni vele. Ezen felül a belső feltételek sem voltak adottak egy újabb forradalomhoz. Kossuth Lajos (fentebb már említett) tragikus jóslatával kapcsolatban szívesen lehet analógiát vonni a 20. századi viszonyokkal, de véleménye szerint a kiegyezést követő Kossuth-féle kritikák – amelyek a rendszerfeszítő ellentétekre vonatkoztak – megfontolandóak.

A szekció utolsó előadója Ligeti Dávid, a Veritas Történetkutató Intézet tudományos munkatársa volt, aki a kiegyezéshez vezető utat hadtörténeti

szempontból elemezte, és ismertette azokat az emberi, morális és anyagi veszteségeket, amelyek a Magyar Királyságot érték a Habsburg Birodalom részeként az 1859–1866 közötti években. A kiegyezés erőszakos, vérveszteségekkel járó áráként értelmezte az addigi háborús eseményeket, amelyekben magyar származású katonák is harcoltak. Beszélt a Habsburg Birodalom sikertelen háborúinak adatairól, és elemezte e háborúk számadásait. Konkrét példaként az 1853-as krími háborút említette, amelyben Ausztria hivatalosan semleges maradt, mégis megszállta Moldvát és Havasalföldet, ami jelentős költségvetési kiadásokat igényelt, és lebonyolításához csaknem 300 000 katonát mozgósítottak a birodalomból, de a solferinói és königgrätzi csata véres összecsapásaiban is harcoltak magyar katonák Ferenc Józsefért. Az előadó arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy paradox módon a kompromisszum létrejöttéhez a háborúk során küzdő magyar katonák áldozatvállalása is hozzájárult.

A következő szekció előadásai immár az Osztrák–Magyar Monarchia szervezetéről és a közös ügyekről szóló kérdéseket vizsgálták.

Cieger András, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa a kiegyezés lényegét, vagyis a közös ügyek bonyolult rendszerét ismertette. Hangsúlyozta, hogy az első lépés 1867-ben nem a kiegyezési törvény elfogadtatása volt, hanem az 1848-as állapotoknak egyfajta visszaállítására való törekvés, tehát az Andrássy Gyula vezette felelős kormány kinevezése. Ezt követte a közbiztonsági törvény parlamenti vitája és megszavazása, majd egy szimbolikus esemény, a koronázás 1867. június 8-án. Ezzel az aktussal vált világossá a társadalom számára, hogy politikai rendszerváltás következett be. Decemberben pedig Ferenc József szentesítette a kiegyezés által létrejött államjogi struktúrát magában foglaló új osztrák alkotmánytörvényeket, amelyek eredményeként Ausztriában is egyfajta rendszerváltoztatás ment végbe. A gazdasági kiegyezést tartalmazó törvénycikkekről szóló szavazásra és azok szentesítésére ugyancsak 1867 legvégén került sor. Cieger András felhívta a figyelmet az 1723-ban becikkelyezett *Pragmatica Sanctio* szövegére, amelyhez maga Deák Ferenc is visszanyúlt. E dokumentum jó alapot szolgáltatott számára, hogy levezesse belőle a közös védelem és a hozzá kapcsolódó közös külpolitika alapelveit. Az uralkodói felségjogok azonban kiszélesedtek a kompromisszum nyomán. Zárásként a történész napjaink kiegyezéséről való közgondolkodásáról szólt. Megítélése szerint a dualista rendszer népszerűtlenségéből fakadó legitimációs problémája kihat a kiegyezés utókorai megítélésének megosztottságára. Szociológiai felmérésekre hivatkozva megállapította, hogy az 1867-es kompromisszum mind a mai napig nem vált a nemzeti emlékezet szerves részévé, annak ellenére, hogy politikai sikerként értelmezhető.

Kedves Gyula, az Országgyűlési Múzeum szakmai vezetőjének véleménye szerint a magyar fél a legtöbbet a honvédség ügyében engedett a kiegyezéskor. Előadásában összevetette a szabadságharc honvédségét a kiegyezést követően létrejött magyar hadseregszervezettel, amelynek a kérdésköre komoly problémákat és vitákat eredményezett, valamint nagyban hozzájárult a kialakult bizalmatlansághoz a megállapodások során. A vita lényege nem abban állt, hogy lesz-e magyar honvédség, hanem, hogy milyen honvédség jöhet létre, és a koncepciók összeegyeztethetők-e. A kiegyezés honvédségét az 1848–49-es katonai vezetők szervezték meg, azok a honvédtisztek, akiket az uralkodó halálra ítélt, de később kegyelmet kaptak. A konkrét hadseregszervezést társadalmi kezdeményezés indította el a honvédegyletek nyomásgyakorlásával. „Kis hadsereg ruházkodik, a nagy hadsereg fegyverkezik” mondással utalt az előadó arra, hogy bár küllemében kielégítővé vált a honvédség, tartalmát tekintve elmaradt a várakozásoktól. Kedves Gyula a honvédségi számadatok vizsgálatával megállapította, hogy sokkal több magyar katona szolgált a közös hadseregben, mint a honvédségben a dualizmus ideje alatt, ráadásul a magyar haderő csupán a Nagy Háború előestéjén vált önállóan is ütközésképesé.

A következő előadásban a gazdasági kérdésekre tért át Nagy Mariann a Károli Gáspár Református Egyetem docense, aki először az 1867. augusztus-szeptemberben lezajlott törvényelőkészítő tárgyalások néhány háttérmozzanatát ismertette, majd magukat a törvényeket mutatta be a kortársak és az utókor megítélésében. Az 1867-es kiegyezés magyar változata világosan megkülönböztette az úgynevezett közös ügyeket a közös érdekű ügyektől. 1866. május-júniusában, amikor az országgyűlés által megválasztott 67 tagú bizottságból létrejött 15 tagú albizottság elkészült a közös érdekű ügyekre vonatkozó javaslatokkal. Ezek tartalmazták a közös költségekhez való hozzájárulásra (a kvótára), az államadóság kezelésére és a vám-, illetve kereskedelmi szövetség majdani törvénybe foglalására vonatkozó elképzeléseket. Felhívta a figyelmet, hogy a kiegyezés után lényegesen megváltozott Magyarország helyzete az osztrák–magyar gazdasági közösségben, mivel a korábban alárendelt, függő helyzetéből kiemelkedve egyenjogú és egyenlő partnerre vált. 1867-ben a központosított birodalom egységes vámterülete két gazdaságilag önálló és autonóm ország meghatározott időre kötött, önkéntes és felmondható vámuniójává vált. Nagy Mariann szerint a kiegyezés nemcsak a leghosszabban fennálló alkotmányos rendet eredményezte Magyarország számára, hanem a magyar történelem legtovább, legeredményesebben működő gazdasági korszaka is volt.

Hermann Róbert záró összegzésében fontosnak tartotta kiemelni, hogy a kompromisszumkészség nemcsak a rendszer születésénél, de működésénél is

folyamatosan jelen volt. Megjegyezte, fontos, hogy a kiegyezés és annak történelmi jelentősége még érezhetőbben bekerüljön a köztudatba. Felhívta a figyelmet azokra a személyekre, akik a kiegyezés megalkotásában részt vettek, mert életrajzaikkal sok esetben még adós a magyar történetírás, ahogy a témát érintő forráskiadványokkal is.

Balogh Ádám